

Памяць стагоддзяў на карце Айчыны. Зборнік навуковых прац у гонар 70-годдзя Міхаіла Фёдаравіча Спірыдонава. Укладальнікі Р. А. Аляхновіч, А. І. Груша, А. Б. Доўнар. Мінск 2007, 434 с. Наклад 100 асобнікаў.

Знаёмства з Міхаілам Фёдаравічам Спірыдонавым, як мне вядома, прыносіла толькі вялікую карысць кожнаму навукоўцу. Не выключэнне і аўтар дадзенай рэцэнзіі. Менавіта, гэтая асоба шмат у чым паспрыяла фармаванню майго характару і захапіла разнастайнымі праблемамі айчынай медыевістыкі. Дзякуючы М. Спірыдонаву, у мяне ніколі не згасае прага вывучаць праблемы гістарычнай геаграфіі Беларусі. А яшчэ, ён выдатны Настаўнік, бо ніколі не адмовіўся пагаварыць на хвалюючыя тэмы, заўсёды меў добрыя парады і натхняў. Даволі прынцыповы, але ніколі не быў зласлівым, нават да апанентаў. Таму з вялікай радасцю ўспрыняў я з'яўленне навуковага зборніка ў гонар 70-годдзя Міхаіла Фёдаравіча Спірыдонава.

У зборніку *Памяць стагоддзяў на карце Айчыны* змешчана 19 тэкстаў беларускіх і расейскіх даследчыкаў, якія можна падзяліць на некалькі тэматычных блокаў: біябібліяграфічны, гістарычная геаграфія, аграрная і рэлігійная гісторыя, крыніцазнаўства. Біяграфічны нарыс пра юбіляра напісалі яго даўнія сябры і калегі Георгі Галенчанка і Людміла Іванова. Валеры Мянжынскі падаў спіс матэрыялаў з Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, якія падрыхтаваў да друку ў гісторыка-дакументальных хроніках гарадоў і раёнаў Беларусі *Памяць* М. Спірыдонава. Усяго па яго падліках М. Спірыдонаў падрыхтаваў 23 дакументы з Метрыкі ВКЛ у кнігах *Памяці* Ляхавіцкага, Жыткавіцкага, Навагрудскага, Карэліцкага, Нясвіжскага, Лагойскага і Докшыцкага раёнаў. У біяграфічны блок трэба аднесці таксама публікацыю нататкі І. А. Гарадцова з мая 1968 г. *О составлении научного исторического атласа России до 1917 г.*, падрыхтаваную А. Л. Харашкевич. Укладальнікі змясцілі поўны спіс публікацый, складзены ўласна М. Спірыдонавым і дапоўнены А. Доўнарам і В. Цемушавым. За амаль 40 год юбіляр надрукаваў 396 пазіцый. Сярод іх: грунтоўная манаграфія *Закрепощение крестьянства Беларуси (XV-XVI вв)*, выдадзеная ў 1993 г., *Заславль в XVI веке*, а таксама артыкулы „*Русь*” у складзе *Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст.* (у сааўтарстве з Вячаславам Насевічам), *«Литва» и «Русь» в Беларуси XVI в.*, *Беларусь на карце Вялікага княства Літоўскага 1613 г.*, *Завяршэнне фарміравання Пінскага павета ў 1566 г.* ды іншыя. Да гэтага трэба дадаць раздзелы ў калектыўных працах: *Исто-*

рия кресьцянаства СССР с древнейших времен до Великой социалистической революции ў 5-ці тамах, Гісторыя сялянства Беларусі ў 3-х тамах, Нарысы гісторыі Беларусі ў 2-х частках. М. Ф. Спірыдонаў аўтар дзесяткаў артыкулаў да энцыклапедыі *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г.*, *Францыск Скарына і яго час*, *Гісторыя Беларусі*, *Вялікае Княства Літоўскае*, а таксама тэкстаў да гістарычных хронік *Памяць Навагрудскага*, *Лунінецкага*, *Ляхавіцкага*, *Веткаўскага*, *Мядзельскага*, *Мінскага*, *Міёрскага*, *Карэліцкага*, *Нясвіжскага раёнаў*. А яшчэ М. Спірыдонаў аўтар каля сотні гістарычных карт Беларусі і яе асобных рэгіёнаў у XV-XVIII стст.

Таму сімвалічна, што шэраг тэкстаў у рэцэнзаваным зборніку прысвечаны пытанням гістарычнай геаграфіі Беларусі і суседніх тэрыторый у сярэднявеччы і новым часе. У артыкуле В. Цемушава *Форміраванне тэрыторыі Гомейскай волості в составе Великого княжества Литовского (до конца XV века)* разглядаюцца маладаследаваныя пытанні гістарычнай геаграфіі паўднёва-ўсходніх тэрыторый ВКЛ у цяжкі перыяд усталявання больш менш стабільнай мяжы дзяржавы з Масковіяй. Спецыфіка фармавання Гомейскай воласці звязана са складанымі знешнепалітычнымі падзеямі. Аўтар прыходзіць да парадаксальнай на першы погляд высновы, што менавіта маскоўская адміністрацыя праявіла найбольш ініцыятывы (1500-1535 гг.) у канчатковым афармленні межаў Гомейскай воласці. Менавіта, яна далучыла да гістарычнага ядра шэраг населеных пунктаў суседніх адміністрацыйных адзінак (Прапойскай, Чачэрскай, Стрэшынскай, Горвальскай, Рэчыцкай валасцей). Цікава, што пасля вяртання Гом'я ў склад ВКЛ, большасць з іх засталася ў межах новастворанага Гомейскага староства.

Андрэй Радаман у тэксце *Да праблемы вызначэння мяжы паміж Новагародскім і Пінскім паватамі Вялікага княства Літоўскага, рускага і Жамойцкага ў другой палове XVI ст.*, прапанаваў два цікавыя дакументы, якія ўдакладняюць межы паміж названымі паватамі ў акрэслены час. Менавіта, паміж шляхтай Новагародскага і Пінскага паватаў доўга вяліся спрэчкі за памежныя тэрыторыі, што зацягвала канчатковае завяршэнне адміністрацыйна-тэрытарыяльнай і судовай рэформы 1565-1566 гг. у ВКЛ.

Фармаванню асабістага дамену чарнігаўскіх князёў у XII — першай трэці XIII ст. прысвечаны артыкул А. В. Шэкава *Личное княжеское землевладение в государственной структуре Черниговского княжества XII — первой трети XIII вв.* На падставе летапісных звестак і археалагічных матэрыялаў аўтар паказаў механізмы паўставання княжацкага дамену чарнігаўскіх князёў, якія побач з нашчадкамі Уладзіміра Манамаха з'яўляліся галоўнымі прэтэндэнтамі на дамінуючае становішча ва Усходняй Еўропе. Дарэчы, у склад даменіяльных структур чарнігаў-

скіх князёў, на думку А. Шэкава, уваходзілі ўскрайкавыя землі анексаваныя цэнтрам — „Вяцічы”, „Радзімічы” і часова „Дрыгавічы”. Магчыма, падобнае адміністрацыйнае падпарадкаванне спрыяла больш доўгаму захоўванню племяннога этноніму адносна пэўных тэрыторый. У сітуацыі малалікасці крыніц і абмежавання інфармацыі адносна фармавання сенярыі полацкіх князёў, артыкул А. Шэкава з’яўляецца яшчэ вельмі важным для айчынных даследчыкаў з кампаратывісцкага пункту гледжання.

Яшчэ адзін тэкст зборніка прысвечаны праблемам шырока зразумелай гістарычнай геаграфіі *Белая Русь. Раннія сведчання ў „рускіх” крыніцах ВКЛ* аўтарства Георгія Галенчанкі. Вядомы беларускі даследчык прадставіў спіс з 17 пазіцый, дзе ўзгадваюцца этнонім „Белая Русь”. Шаснаццаць з іх выбраныя з раней друкаваных нарацыйных, актавых і палемічных твораў, і толькі адзін прыклад з архіўных дакументаў: „фрагмент з паслання Яраша Валовіча кардыналу” з 1592 г. Гэты апошні і самы цікавы, бо ў ім як быццам пісар вялікага князя літоўскага Яраш Валовіч на пытанне Жыгімонта III Вазы „А Валерыян (Пратасевіч біскуп віленскі) хто был? Паведзялэм, же шляхціц з Русі Бялэй”¹.

Два артыкулы ў зборніку прысвечаны гісторыі сялянства Беларусі XVI-XVIII стст. Гэта яшчэ адна з тэм, якая цікавіла М. Ф. Спірыдонава і ў распрацоўцы якой мае ён значныя дасягненні. Першы тэкст Валянціна Голубева *Сельская грамада ў Беларусі XVI-XVIII стст. Паводле дакументаў маёнтка Брашэвічы Віленскага каталіцкага біскупства і суседніх вёсак*. Галоўная ідэя дадзенага артыкула — усебакова ахарактарызаваць адзін з найважнейшых грамадскіх інстытутаў сярэднявечча і новага часу, тэрытарыяльную арганізацыю жыцця сялян. Гэта „сялянская грамада”, тэрмін які з’яўляецца ў беларускай гістарычнай лексіцы (гэта значыць у справаводстве) з XVII ст. і паходзіць ад дзеяслова „грамадзіцца”, „зграмадзіцца”. В. Голубеў адзін з першых нарэшце ахарактарызуе „грамаду” не ў страшных і шэрых колерах савецкай гістарыяграфіі, дзе сяляне былі бяспраўнымі і занядбанымі. Сяляне ВКЛ былі здольныя да самаарганізацыі дзеля абароны ад знешніх ціскаў і адстойвання ўласных правоў, а таксама дзеля найбольш карыснай адаптацыі да гаспадарчага і жыццёвага асяроддзя. Адзіны дыскусійны момант у даследаванні В. Голубева можна аднесці толькі да гістарычнай тэрміналогіі. Сам аўтар адзначае, што да расейскага перыяду беларускай гісторыі да сялянскай арганізацыі на нашых землях не ўжываўся тэрмін „абшчына”. Натуральным для мовы і традыцый беларускага дзяржаўнага і сацыяльнага ўпарадкавання былі словы „во-

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłowskie, dział V, jedn. arch. 17966, s. 147-154.

ласць” да пачатку XVII ст., і „грамада” да канца XVIII ст., а па-за расейскай афіцыйнай мовай дакументаў, і ў XIX ст. Аргумент аўтара названага артыкула, што тэрмін „абшчына (...) атрымаў дастаткова шырокае распаўсюджанне ў беларускай гістарыяграфіі для абазначэння формы самаарганізацыі сельскага насельніцтва ад першабытнай да феадальнай эпохі ўключна і даволі шырока замацаваўся ў гістарычнай тэрміналогіі” не пераконвае.

Другі артыкул Аляксандра Доўнара *Сяляне-слугі ў сацыяльнай структуры беларускай вёскі другой паловы XVI-XVIII стст.* таксама кардынальна ачышчае нашае ўяўленне пра сялянства новага часу. Аўтар справядліва адзначае, што папярэдня, пераважна савецкая гістарыяграфія, вывучала сацыяльна-эканамічнае і прававое становішча цяглях і чыншавых сялян. Па-за ўвагай даследчыкаў заставалася цікавая і арыгінальная група сялян-слуг. Дадзеная сацыяльная катэгорыя насельніцтва ВКЛ падзялялася на ваенных (баяры панцырныя, баяры путныя, служкі, выбранцы), дваравых (кухары, пекары, абрусныя, адверныя, півавары), адміністрацыйна-гаспадарчых (цівуны, гуменнікі, войты, старцы, падвойскія, дзесятнікі), прамысловых (стральцы, асочнікі, бортнікі, баброўнікі, рыбаловы) і рамеснікаў (кавалі, стэльмахі, бондары, цеслі, ганчары і інш.). З даследавання А. Доўнара вынікае, што сяляне-слугі даволі часта з’яўляліся групай, з якой папаўняліся шэрагі шляхецкага саслоўя. Такое права ім давала набліжанасць да гаспадара альбо магнатаў, а таксама валоданне ў прыватнай уласнасці зямлёй. Хочацца звярнуць увагу яшчэ на адзін момант у тэксце А. Доўнара. Адзначаючы розніцу ў побытовай культуры сялян-слуг як ад шляхты, так і ад простых сялян, ён выкарыстоўвае археалагічны матэрыял.

Артыкул Валеры Пазднякова *Сталавічы — маёнтак Мальтыйскага ордэна ў Беларусі ў XVII-XIX стст.* прысвечаны маладаследаванай у беларускай гістарыяграфіі тэме гаспадарчага заплечча Мальтыйскага ордэна на тэрыторыі ВКЛ. Менавіта маёнткі Сталавічы (сучасны Баранавіцкі р-н), Пацейкі (сучасны Капыльскі р-н), складалі матэрыяльную базу гэтай экзатычнай інстытуцыі ў межах ВКЛ. А заснавальнікам Мальтыйскага ордэна на Беларусі з’яўляецца Мікалай Крыштаф Радзівіл Сіротка, які 20 лістапада 1610 г. для свайго сына Жыгімонта (Зыгмунта) Караля стварыў родавую Сталавіцкую камандорыю².

² Больш падрабязна гісторыя заснавання Мальтыйскага ордэна ў ВКЛ разгледжана ў шэрагу іншых артыкулаў В. Пазднякова: *Радзівіл Сіротка і ўстанавленне сувязей з Мальтыйскім ордэнам*, [у:] *Беларусіка = Albaruthenica*, Мінск 2000, вып 15: *На шляхах да ўзаемаразумення*, с. 172-177; ён жа, *Пачатак гісторыі Мальтанскага Закона ў Беларусі*, [у:] *Матэрыялы па археалогіі Беларусі*, Мінск 2006, № 12: *Археалогія эпохі сярэднявекі*, с. 225-231.

Артыкул Алега Дзярновіча *Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага ў асветленні нямецкай гістарыяграфіі*, як вынікае з назвы, прысвечаны аналізу дадзенай праблемы ў, як быццам бы, нейтральнай да яе спадчыны гістарычнай навуцы. Так сапраўды, назва артыкула не адпавядае зместу. На некалькіх старонках, адзначыўшы Аўгуста Людвіка Шлёцара (1735-1809 гг.) як пачынальніка нямецкай гістарыяграфічнай традыцыі пачатковай гісторыі ВКЛ, пералічыўшы выданні важнага для тэмы даследча-публікатарскага цэнтра, як Ружскае таварыства гісторыі і старажытнасцей з XIX ст., назваўшы традыцыйным нямецкім поглядам кнігу Горста Ябланоўскага з сярэдзіны 50-х гадоў XX ст., аўтар артыкула пераходзіць да грунтоўнага аналізу поглядаў Манфрэда Гельмана (24.06.1912 — 12.06.1992). І вось гэтыя старонкі з’яўляюцца сапраўды арыгінальнымі і цікавымі, асабліва аналіз дыскусіі М. Гельмана з савецкім апалагетам Уладзімірам Пашутам па пытаннях генезісу і сацыяльна-палітычнай структуры ВКЛ. На заканчэнні свайго артыкула А. Дзярновіч у некалькіх абзацах адзначае зацікаўленасць нямецкай гістарыяграфіі да пытанняў пачатковай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ў беларускай навуцы. Натуральна, што размова вядзецца пра кнігу Райнэра Ліндэра *Historiker und Herrschaft: Nationalbildung und Geschichtspolitik in Weissrussland im 19. Und 20 Jahrhundert* (München 1999).

Артыкул Алеся Грушы *«И привилегиям своим потвердил»: у вытокаў пісьмовай культуры Вялікага Княства Літоўскага* трэба аднесці да вельмі рэдкіх у беларускай гістарыяграфічнай традыцыі. Аўтар праз, падавалася б на першы погляд, вузкую даследчыцкую праблему, „што ляжала ў аснове з’яўлення самай ранняй і самай пашыранай разванавіднасці такога акта, як даравальны ліст (прывілей)” на землях ВКЛ, вывучае сапраўдную праблему — генезіс феадальных адносін у гэтай дзяржаве. А. Груша вельмі падрабязна і грунтоўна аналізуе два асноўныя віды землеўладання ВКЛ у сярэднявеччы — вотчыну і выслугу. Першы — вотчына — гэта здабытак роду, больш старажытная форма, другі — выслуга — навацыя, якая звязана з вялікім князем і давалася за службу яму. „Вотчына”, якая яшчэ ў канцы XIV ст. адзіны вядомы ў крыніцах від баярскага землеўладання, у першай палове XVI ст. паступова адмірае. З іншага боку „выслуга” эвалюцыянавала да другой паловы XV ст. ад часовага надавання да даравання „на вечность”.

Другім важным аспектам, звязаным са станаўленнем федалізму ў ВКЛ, на думку А. Грушы, з’яўляецца вывучэнне праблемы перадачы тэрытарыяльна абмежаванай улады над землямі і сялянамі ад вялікага князя іншым сацыяльным групам дзяржавы (баярам/шляхце, мяшчанам, рэлігійным установам). І зноў аўтар рэцэнзаванага артыкула на вялікім матэрыяле паказаў эвалюцыю і разнастайнасць дадзенага працэсу.

Неабходна адзначыць, што А. Груша не толькі глыбока валодае да-

кументальным матэрыялам, але шырока выкарыстоўвае кампаратывісцкі матэрыял з гісторыі сярэднявечных Англіі і Нарвегіі. На яго думку „вотчыне” Вялікага Княства Літоўскага адпавядаў у Англіі „фольклэнд”, а ў Нарвегіі — „одаль”. Аналагамі „выслугі” ВКЛ з’яўляўся „бокленд” у Англіі і „вейцла” ў Нарвегіі. Дадзеная методдыка амаль не заваўжаецца ў тэкстах іншых беларускіх даследчыкаў часоў сярэднявечча. Менавіта праз падобнае параўнанне А. Груша падтрымаў меркаванні Рыхарда Венкуса, Караля Мадзалеўскага і Герарада Лябуды аб адзіным культурным коле славянскіх, балцкіх, кельцкіх, скандынаўскіх і часткова германскіх народаў, якія былі арганізаваны на блізкіх прынцыпах, і ў якіх развіваліся падобныя сацыя-палітычныя і сацыя-эканамічныя працэсы ў сярэднявеччы. Так званая *Europa Barbaricum* (Караль Мадзалеўскі). Яшчэ больш смелым з’яўляецца параўнанне „выслугі” ВКЛ з „феодам” паўднёвай Францыі. Разгледжаныя аспекты і іншыя (фармаванне суверэнітэту манарха, адчужэнне радавых вотчын, з’яўленне даравальных прывілеяў) дазволілі А. Грушы, на нашу думку, даволі абгрунтавана і пераканаўча выказаць меркаванне аб познім пачатку феадальных адносін у Вялікім Княстве Літоўскім — не раней апошняй чвэрці XIV ст.

Маскоўскі даследчык А. В. Кузьмін у артыкуле *Кісторыі бытавання пергаменнага Евангелія пачала XIV в. (РГБ. Ф.256. № 108) на тэрыторыі Вялікага Княжства Літоўскага в середыне XV — пачале XVI в.* пакуль асцярожна адкрывае для нас яшчэ адну полацкую рукапісную кнігу з XIV ст. Гэта Евангелле-Апракос (кароткае), у якім захаваліся канкрэтныя гістарычныя запісы наступных XV-XVI стагоддзяў. Існаванне дадзенай старажытнай кнігі на Полаччыне А. Кузьмін звязвае з мясцовым епіскапам Сімяонам, зафіксаваным у крыніцах 40-50-х гадоў XV ст. Адзначым, што аналізаваны рукапісны помнік сёння захоўваецца ў Рукапісным сховішчы Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі ў Маскве ў зборы М. П. Румянцава.

Два артыкулы рэцэнзаванага зборніка разглядаюць новыя факты з гісторыі Рэфармацыі на тэрыторыі ВКЛ. Герман Брэгер у сваім тэксе *Невядомыя кальвінскія зборы XVI-XVII стст. у Вялікім Княстве Літоўскім* на падставе новаадкрытых дакументаў у архівах і бібліятэках Вільні павялічыў спіс дадзеных помнікаў на 6 пунктаў з тэрыторыі Ашмянскага павета. Гэта зборы ў Чыжаўску, Крайску, Дубраўлянах, Кандрацішках, Забалаці і Старой Жосне. Артыкул Людмілы Івановай *Рэфармацыйныя зборы ў Беларусі. Другая палова XVI — XVII ст.* прысвечаны ўдакладненню спісу рэфармацыйных помнікаў Г. Мерчынга, складзенага і надрукаванага ў 1904 г. На падставе архіўных матэрыялаў з Вільні і Варшавы, карэлюючы з дадзенымі Г. Мерчынга, аўтар называе 97 пунктаў у межах сучаснай Беларусі. Каштоўнейшым дадат-

кам да артыкула Л. Івановай з’яўляецца карта рэфарматарскіх збораў, складзеная на падставе аўтарскага матэрыяла Віктарам Цемушавым. З яе вынікае, што найбольшае распаўсюджанне рэфарматарства мела сярод шляхты Ашмянскага, Лідскага і Наваградскага павеатаў.

Як заўсёды вельмі грунтоўны артыкул прадставіў Андрэй Мацук: *Унутрыпалітычная сітуацыя ў Вялікім Княстве Літоўскім у 1739 г.* На падставе багатай перапіскі паміж прадстаўнікамі роду Радзівілаў і Сапегаў аўтар канструюе палітычныя падзеі, якія адбываліся ва ўнутраным жыцці ВКЛ на працягу аднаго года. Вядома, што XVIII ст. вылучаецца актыўнай барацьбой паміж найбольш значнымі магнацкімі родамі за дамінуючае становішча ў дзяржаве. Гэта ў сваю чаргу прыносіла высокія пасады і ўзбагачэнне. Менавіта ў 1739 г. ва ўнутрыпалітычным жыцці ВКЛ наступіў рэдкі момант, калі перавага аказалася не ў Радзівілаў, а ў іх апанентаў — вельмі цікавай і незвычайнай кааліцыі Сапегаў, Масальскіх, Салагубаў і Чартарыйскіх. Праўда, хуткія канфлікты ўнутры кааліцыі не спрыялі яе трываласці, чым скарысталіся Радзівілы, якія з кожным прадстаўніком гэтага саюзу паасобку вырашалі свае спрэчныя справы. Яшчэ А. Мацук адзначае, што з гэтага часу ўсё большую актыўнасць ва ўнутрыпалітычным жыцці РП XVIII ст. пачынаюць набываць прадстаўнікі роду Чартарыйскіх.

Артыкул Уладзіміра Свяжынскага *Знаходкі рукапісаў і выданні сярэднявечных мемуараў пра Беларусь* мае вялікае значэнне для разумення пэўных слабасцей беларускай гістарычнай навукі. Маецца на ўвазе амаль поўная адсутнасць эдытарскай дзейнасці. Асабліва гэта адчуваецца ў адносінах да нарацыйных крыніц — дзённікаў і мемуараў. У. Свяжынскі вельмі падрабязна спыніўся на археаграфічных асаблівасцях выданняў мемуарнай і дзённікавай літаратуры XVII ст.: Альбрэхта Станіслава Радзівіла, Станіслава Незабытоўскага, Фёдара Еўлашоўскага, Філіпа, Міхала і Тэадора Абуховічаў, Мікалая Мархоцкага і іншых. Аўтар названага артыкула аналізуе эдыцыі названых твораў як у храналагічным аспекце (сярэдзіна XIX ст., 20-30-е гады, 60-е і 90-е гады XX ст.), так і геаграфічным (польскія, літоўскія, расейскія і беларускія выданні). Выклікае пэўнае незадавальненне выкарыстоўванне тэрміна „сярэднявечча” ў назве артыкула ў адносінах да помнікаў новага часу. Справа ў тым, што разгляданія ў гэтым літаратурным помніку адрозніваюцца як ідэйна, так і нарацыйна ад класічна сярэднявечных. Таксама паправім аўтара ў месцы, дзе ён вядомых польскіх гісторыкаў Анджэя Рахубу і Генрыху Люлевіча, якія, як вядома, доўгія гады працуюць супольна над шматлікімі праектамі, назваў „пазнанскай двоіцай”. Названыя даследчыкі з’яўляюцца „варшаўскай двоіцай” як па месцы працы (Інстытут гісторыі ПАН), месцы навучання (Інстытут гісторыі Варшаўскага ўніверсітэта), так і месцы жыхарства.

Нумізматычнай тэматыцы ў зборніку прысвечаны артыкул Шаміля Бекцінеева *Смоленские грамоты и денежное обращение на территории современной Беларуси в XII-XIV вв.* Аўтар вельмі дакладна паказвае чытачу працэс складвання грашовага абарачэння на беларускіх землях у сярэднявеччы. На сёняшні дзень вылучаюцца наступныя тры перыяды дадзенага працэсу: IX — канец X ст. — перыяд куфічнага дыргема; мяжа X і XI ст. — пачатак XII ст. — перыяд заходнееўрапейскага дэнарыя; пачатак XII — пачатак XIV ст. — „безманетны” перыяд. На думку аўтара артыкула, аж да канца XV ст. тэрыторыя сучаснай Беларусі з’яўлялася кантактнай зонай розных грашавых і метралагічных сістэм. У першых двух перыядах выкарыстоўваліся „наўгародская” (паўночная), заснаваная на заходнееўрапейскім дэнарыі, і „кіеўская” (паўднёвая), заснаваная на візантыйскім міліарысіі. А на трэці перыяд прыпадае афармленне самастойнай грашовай сістэмы ў Смаленскім Падняпроўі і Полацка-Віцебскім Падзвінні. Так званая „Смаленская праўда 1229 г.” называе дадзеную сістэму „смаленскай” — заўважым, упершыню за некалькі стагоддзяў існавання Русі. „Смаленская грашавая сістэма” складалася са смаленскай грыўны серабра, смаленскай грыўны кун альбо пенезяў, смаленскай нагаты, смаленскай куны і смаленскай векшы. Улічваючы, што ад 1222 г. Полацкае і Віцебскае княствы разам са Смаленскам стваралі палітычны саюз, дык Ш. Бекцінееў справядліва лічыць аб распаўсюджванні і выкарыстоўванні „смаленскай грашовай сістэмы” на тэрыторыі названых княстваў. Аўтар рэцэнзаванага артыкула лічыць, што падобная сітуацыя існавала да сярэдзіны XIII ст., калі саюз распаўся. Менавіта ад гэтага часу да 1338-1341 гг. складваецца самастойная „Полацка-Віцебская грашова-вагавая сістэма”, якая праіснавала да канца XIV ст.³

Тэрміналагічным праблемам сучаснай археаграфіі прысвечаны артыкул Ю. Несцяровіч *К уточнению в рамках археографии ряда терминов, коррелятивным терминам «графика», «текст», «письмо»*, у якім аўтар прапануе, што ў залежнасці ад сродкаў, якія выкарыстоўваюцца для запісу інфармацыі, трэба вылучаць пісьмовыя і графічныя матэры-

³ Больш падрабязна на дадзеную тэму глядзі: Ш. И. Бектинеев, *Источники полоцко-витебской денежно-весовой системы XIII-XIV вв.*, [у:] *Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання. Матэрыялы да Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У. І. Пічэты. Мінск, 23-24 красавіка 1998 г.*, Мінск 1998, с. 56-57; ён жа, *Полоцко-Витебская денежно-весовая система XIII-XIV вв.*, [у:] *Lietuvos archeologija*, Vilnius 1999, t. 18, p. 153-163; ён жа, *Периодизация полоцко-витебской денежно-весовой системы (2-я половина XIII-XIV в.)*, [у:] *Numizmatika*, Vilnius 2000, t. 1, p. 37-46.

ялы. А ў залежнасці ад формы прадстаўлення субстрата інфармацыі
неабходна вылучаць тэкставыя і выяўленчыя матэрыялы.

Генадзь Семянчук
(Гродна)